

JÓZEF ZAJDA

PRODUKCJA CZYSTA JAKO KATEGORIA EKONOMICZNA SYSTEMU FINANSOWEGO

Dochód narodowy i produkcja globalna

Wskaźnikiem rozwoju gospodarczego charakteryzującym gospodarkę dynamiczną jest wzrost dochodu narodowego. Dochód narodowy jest miarą wartości nowo stworzonych w danym roku. Wskaźnik wzrostu dochodu narodowego jest ujmowany statystycznie w trójwymiarowym ujęciu: jako wzrost globalny w stosunku do ubiegłych okresów gospodarczych, jako wzrost dochodu wytwarzanego na jednostkę zatrudnienia i jako wzrost dochodu spożywanego na jednostkę ludności. W tym ostatnim ujęciu wskaźnik ten charakteryzuje nie tylko rozwój gospodarczy, ale również postęp gospodarczy, tzn. wzrost stopy życiowej społeczeństwa. Wzrost dochodu narodowego powiązany z nakładami inwestycyjnymi, przyczyniającymi się do tego wzrostu, określa rachunek ekonomiczny w skali gospodarki narodowej.

Wskaźnik wzrostu dochodu narodowego stanowi pierwsze przybliżenie rachunku ekonomicznego. Jest to wskaźnik ogólny, makroekonomiczny. Niezbędne jest sprowadzenie tego wskaźnika na szczebel gałęzi przemysłowej i zakładu wytwórczego. Niezbędny jest wskaźnik mikroekonomiczny, ujmujący związek pomiędzy wzrostem dochodu narodowego a działalnością podstawowej komórki tworzenia dochodu narodowego, tj. przedsiębiorstwa przemysłowego. W zakresie przedsiębiorstwa przemysłowego jako ten wskaźnik mikroekonomiczny występuje wskaźnik produkcji globalnej. Wskaźnik ten ma wszechstronne zastosowanie. Jest miernikiem wykonania zadań planu gospodarczego, jest narzędziem kontroli funduszu płac, jest miernikiem wydajności pracy w zakładzie wytwórczym. Jest to jednak wskaźnik niedoskonały.

Niedoskonałość wskaźnika produkcji globalnej, jako miernika

działalności gospodarczej zakładu wytwórczego i gałęzi przemysłowej, może być sprowadzona do dwóch punktów:

a) Produkcja globalna zawiera w sobie nie tylko wartość nowo-wytworzoną, ale również wartość przeniesioną. Wskaźnik produkcji globalnej zawiera wskutek tego dwie odmienne w czasie podstawy dochodu narodowego: wytworzonego w przeszłości, w ubiegłych okresach gospodarczych, i wytworzonego w bieżącym okresie gospodarczym.

b) Produkcja globalna zawiera składnik kooperacji, składnik powiązań produkcyjnych pomiędzy zakładami wytwórczymi, tzn. składnik produkcji obcej, odpowiadającej pracy innych zakładów. Wskaźnik produkcji globalnej zawiera wskutek tego dwie odmienne gałęziowo podstawy dochodu narodowego: wytworzonego w danym przedsiębiorstwie i wytworzonego w przedsiębiorstwach kooperujących.

Wskaźnik produkcji globalnej nie jest wskutek tego prawidłowym odpowiednikiem dochodu narodowego wytwarzanego na szczeblu zakładu wytwórczego, gdyż różne gałęzie wytwórczości mają różne ciężary gatunkowe produkcji czystej, tzn. różne udziały produkcji czystej w produkcji towarowej, co sprawia, że wskaźnik produkcji globalnej nie jest prawidłowym miernikiem mikroekonomicznym rozwoju gospodarczego. Niedoskonałość wskaźnika produkcji globalnej sprawia, że rachunek ekonomiczny występuje tylko na szczeblu gospodarki narodowej, jako pierwsze przybliżenie, dalsze przybliżenie natomiast, na szczeblu gałęzi przemysłowej i zakładu wytwórczego, jest za mało precyzyjne, jest niedokładne. Wskaźnik ten — jak dotąd — ma jednak powszechne zastosowanie i jest przyjętym miernikiem ocen gospodarowania.

*Produkcja czysta przedsiębiorstwa jako narzędzie pogłębionego
rachunku ekonomicznego*

Usprawnienie systemu zarządzania i kierowania gospodarką narodową prowadzi do wysubtelnienia i pogłębienia rachunku ekonomicznego. Niedoskonałość wskaźnika produkcji globalnej sprawia, że jako narzędzie rachunku ekonomicznego jest wysuwana produkcja czysta przedsiębiorstwa i gałęzi przemysłowej. Wskaźnik produkcji czystej jest prawidłowym mikroekonomicznym odpowiednikiem dochodu narodowego.

Postulat stosowania produkcji czystej, jako narzędzia planowania gospodarczego i analizy ekonomicznej, został wysunięty w 1957 r.

przez tezy Rady Ekonomicznej w sprawie niektórych kierunków zmian modelu gospodarczego¹. Produkcja czysta pojawia się jako pojęcie ściśle związane z przebudową systemu zarządzania i kierowania gospodarką narodową, jako pojęcie składowe modelu gospodarczego. Zgodnie z postulatem Rady Ekonomicznej plany przemysłowe na szczeblu centralnym powinny zawierać dla danej gałęzi lub grupy przedsiębiorstw przemysłowych dwa wskaźniki: a) wartość produkcji towarowej i b) wartość produkcji czystej.

Ogólnikowo sformułowany postulat wysuwający wskaźnik produkcji czystej został skomentowany przez M. Kaleckiego². W interpretacji Kaleckiego produkcja czysta ma pełnić w socjalistycznym modelu gospodarczym zadania szczególne. Produkcja czysta ma być podstawowym wskaźnikiem planowania gospodarczego i analizy ekonomicznej. Produkcja czysta ma stanowić podstawę limitowania funduszu płac; limitowanie to ma wpływać na wzrost produkcji czystej przy danej załodze zakładu wytwórczego i to przez wprowadzenie bodźca w postaci premiowania za osiągnięte oszczędności materiałowe i inne oszczędności przyczyniające się do wzrostu produkcji czystej. Produkcja czysta ma stanowić podstawę do uruchamiania dodatkowych wypłat dla załogi zakładu wytwórczego z przyrostu zysku osiągniętego przy wzroście produkcji czystej.

Postulat stosowania produkcji czystej jako miernika produkcji przedsiębiorstwa został następnie wysunięty przez uchwałę nr 486 Rady Ministrów z dnia 14 XII 1959 r. w sprawie kompleksowych analiz ekonomiczno-technicznych rocznej działalności przedsiębiorstw państwowych. W uchwale tej zawarte jest określenie wartości produkcji czystej, a mianowicie wartość produkcji czystej jest różnicą pomiędzy wartością produkcji globalnej, wyrażonej w cenach zbytu, a kosztem pracy minionej (koszty materiałów, energii, amortyzacji i pozostałe w układzie rodzajowym)³.

Stosowanie wskaźnika produkcji czystej nie może być oderwane od całokształtu przemian modelowych. Tezy Rady Ekonomicznej w sprawie produkcji czystej i interpretacja tez przez Kaleckiego w szczególności mogą być realizowane w uporządkowanym systemie cen zaopatrzeniowych i dóbr inwestycyjnych, przy prawidłowej wyliczeniu środków trwałych przemysłu i przy prawidłowym rozrzucie

¹ „Życie Gospodarcze” 1957, nr 22.

² M. Kalecki, *Schemat nowego systemu bodźców i nakazów*, „Życie Gospodarcze” 1957, nr 29.

³ Monitor Polski 1960, nr 10, poz. 44, zał. nr 2.

akumulacji. Reforma systemu cen, przeszacowanie majątku przemysłowego i przebudowa systemu finansowego muszą wyprzedzać stosowanie produkcji czystej jako narzędzia analizy ekonomicznej.

Produkcja czysta w ujęciu Marksa na tle krytyki ujęcia Smitha

Pojęcie produkcji czystej zawarte jest w systemie ekonomicznym Adama Smitha, a ugruntowane przez Karola Marksa. Smith mianowicie sformułował dwa określenia dotyczące dochodu narodowego: mikroekonomiczne i makroekonomiczne. Pierwsze obejmuje produkt pracy indywidualnej, drugie obejmuje produkt pracy narodu. Według pierwszego produktem pracy jest wszystko to, co praca dodaje do przedmiotu czy do materiału, w które została włożona⁴. Według drugiego praca roczna każdego narodu stanowi pierwotny fundusz, który zaopatruje go we wszystkie środki utrzymania, konsumowane przez ów naród w ciągu roku i składające się zawsze bądź z bezpośrednich wytworów tej pracy, bądź też z artykułów zakupionych u innych narodów w zamian za te wytwory.

To drugie określenie Smitha zostało zaatakowane przez Marksa⁵. Marks twierdzi, że Smith zrobił błąd, polegający na nierozróżnianiu wartości produktu rocznego od nowej wartości wytworzonej w ciągu roku. Według Marksa wartość produktu rocznego zawiera dwa składniki — nie tylko nową wartość wytworzoną, ale również elementy wartości wyprodukowane w latach ubiegłych — są to mianowicie środki produkcji, środki pracy i przedmioty pracy.

Przy analizie określenia produktu społecznego, sformułowanego przez Smitha, Marks wyodrębnił pojęcia globalnego produktu rocznego i nowej wartości wytworzonej w danym roku. Analiza Marksa ujęta w trójjedynnej formule produktu społecznego wyodrębnia dwa wyniki pracy, z której pochodzi fundusz utrzymania społeczeństwa i która nadaje środkom utrzymania formę, w jakiej one są zdatne do spożycia. Na jeden wynik składają się środki pracy i przedmioty pracy, powstałe w latach ubiegłych; drugi wynik pracy stanowi nową wartość dodaną w ciągu roku.

Nowa wartość wytworzona w ciągu roku, dodana przez pracę tego roku do wyników pracy ubiegłych okresów gospodarczych, stanowi

⁴ „W zależności od tego, czy wartość tego produktu jest duża czy też mała, zyski przedsiębiorcy będą duże lub małe” (A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. II, Warszawa 1954, s. 45).

⁵ K. Marks, *Kapitał*, t. II, Warszawa 1955, s. 396.

produkcję czystą zakładu wytwórczego. Jest to wytworzony przez załogę zakładu wytwórczego produkt dla siebie i dla społeczeństwa. Suma produkcji czystej wszystkich zakładów wytwórczych w gospodarce narodowej stanowi dochód narodowy tej gospodarki⁶. W tym ujęciu produkcja czysta jest mikroekonomicznym odpowiednikiem dochodu narodowego.

Produkcja czysta i wartość dodana

Definicje anglosaskie w zakresie dochodu narodowego ujmują dwa pojęcia: produkcji czystej i wartości dodanej⁷. Wartość dodana występuje jako równoważnik produkcji czystej w działalności gospodarczej rozpatrywanej jako produkcja różnych gałęzi gospodarczych wzajemnie ze sobą powiązanych dla wytwarzania produktu społecznego. Miarą udziału każdej gałęzi gospodarczej w wytwarzaniu tego produktu jest wartość dodana przez gałąź do dóbr i usług, jakich jej dostarczają inne gałęzie albo jakie otrzymuje ona w drodze wymiany zagranicznej. Wartość dodana przez każdą gałąź gospodarczą jest równa całości wynagrodzenia za pracę, zapłaconym rentom oraz zyskowi brutto. W zyskach brutto mieści się pokrycie na zapłatę podatków. Całość wartości dodanej przez każdą gałąź gospodarczą stanowi sumę wszystkich dochodów płaconych uczestnikom procesu produkcyjnego, tzn. stanowi dochód narodowy.

Stosownie do powyższego wywodu produkcja czysta i wartość dodana stanowią gałęziowe ujęcie dochodu narodowego. Współczesne definicje anglosaskie tego ujęcia są w zasadzie zgodne z definicją dochodu narodowego Marksa. Zgodność ta występuje w określeniu Hicksa⁸. Według tego sformułowania produkt czysty przedsiębiorstwa i jego udział w produkcie czystym społeczeństwa stanowi wielkość otrzymaną jako różnica pomiędzy wartością produktu a kosztem materiałowym, kosztem transportu i ubezpieczenia oraz wysokością deprecjacji środków trwałych. Wielkość ta jest nazywana „wartością dodaną” przez przedsiębiorstwa⁹.

W rozważaniach dotychczasowych przyjęto równoznaczność pojęć

⁶ S. M. Krasnołobow, *Planowanie i obliczanie dochodu narodowego*, Warszawa 1949, s. 71.

⁷ E. Devons, *An introduction to British economic statistics*, Cambridge 1956, s. 222–223.

⁸ J. R. Hicks, *The social framework*, Oksford 1948, s. 116–117. Różnica określenia występuje w zakresie usług niematerialnych.

⁹ M. Kalecki, *Teoria dynamiki gospodarczej*, Warszawa 1958, s. 33; O. Lange, *Wstęp do ekonometrii*, Warszawa 1958, s. 218.

produkcji czystej i wartości dodanej. Pojęcia te stanowią dwie różne strony tego samego zjawiska: dochodową i produkcyjną. Przy prawidłowo działającym systemie cen i przy prawidłowym rozrzucie akumulacji występuje równość tych wielkości w ujęciu wartościowym. Zgodność tych dwóch pojęć produkcji czystej i wartości dodanej ulega jednak zniekształceniu na tle rachunkowego ujęcia amortyzacji. W związku z tym Sulmicki rozróżnia wartość dodaną wtedy, kiedy różnica pomiędzy wartością produktu a kosztami rzeczowymi obejmuje odpisy amortyzacyjne. Jeżeli natomiast zużycie środków trwałych zostaje zaliczone do kosztów rzeczowych, to Sulmicki operuje wtedy pojęciem wartości czystej¹⁰.

Dla wprowadzenia precyzji w określaniu wartości dodanej oraz równowartości tej wartości, produkcji czystej, celowe jest dla uniknięcia niejasności rozróżnianie — zgodnie z Sulmickim — dwóch odmian wartości dodanej: „brutto” wraz z amortyzacją i „netto” bez amortyzacji. Przy tym rozróżnianiu wartość dodana „netto” stanowić będzie równoważnik produkcji czystej.

Metody obliczania produkcji czystej

Ujęcie statystyczne produkcji czystej napotyka na trudności dwójakiej natury. Jedne trudności powstają wskutek niejasności definicji dwóch pojęć: produkcji globalnej i produkcji nowo wytworzonej. Niejasność ta występowała już u Smitha i została wyprostowana przez Marksa. Druga trudność powstaje w dziedzinie obliczeniowej. Są to trudności rachunkowej precyzji.

Obliczanie produkcji czystej może być przeprowadzone trzema metodami: a) metodą produkcyjną, b) metodą dochodów pierwotnych¹¹, c) metodą „cen netto”¹².

Metoda produkcyjna polega na tym, że od wartości produkcji globalnej odejmuje się wielkość kosztów materialnych. Na koszty materialne składają się: wartość zużytych środków produkcji i usług materialnych. Na zużyte środki produkcji składają się dwa składniki: zużycie środków trwałych (amortyzacja) i zużycie produkcyjne surowców i materiałów. Stosowanie metody produkcyjnej sprawia, że produkcja czysta występuje w ujęciu wartości dodanej.

¹⁰ P. Sulmicki, *Przepływy międzygałęziowe*, Warszawa 1959, s. 14.

¹¹ Główny Urząd Statystyczny R. P., *Dochód narodowy Polski 1956 r. oraz wstępny szacunek 1957*, Warszawa 1958.

¹² M. Kalecki, *Schemat...*, op. cit.

Metoda produkcyjna obliczenia produkcji czystej ma charakter uniwersalny, zgodna jest z definicją Marksa i odpowiada definicjom anglosaskim. Stosowana jest również w metodologii radzieckiej i polskiej¹³.

Metoda dochodów pierwotnych polega na wyliczeniu składników produkcji czystej. Składnikami tymi są dochody pierwotne produkcji, a mianowicie wynagrodzenie za pracę z narzutami na te wynagrodzenia i zyski przedsiębiorstw. Jeszcze inne ujęcie składników produkcji czystej, a mianowicie ujęcie kosztowe — to suma kosztów osobowych, kosztów funkcjonowania aparatu państwowego i kosztów rozwoju gospodarczego.

Metoda „cen netto” wysunięta przez Kaleckiego polega na tym, że oblicza się wartość produkcji czystej jako różnicę pomiędzy ceną a jednostkowym kosztem zużycia materiałowego. Ta „cena netto” staje się podstawą obliczenia produkcji czystej przedsiębiorstwa. Metoda ta umożliwia jedynie orientacyjną wycenę produkcji czystej. Trudności praktyczne stosowania tej metody są znaczne. Precyzyjność wyliczeń utrudnia ustalenie wartości usług produkcyjnych i kooperacji produkcyjnej w jednostkowym ujęciu. Metoda ta gubi wyliczenie oszczędności materiałowych i innych, które osiągnęte są w toku procesu produkcji.

Model produkcji czystej w ujęciu kooperacji produkcyjnej

Pojęcie produkcji globalnej wywołuje znaczne wątpliwości w zakresie rachunkowości narodowej, polegające na niebezpieczeństwie podwójnego albo wielokrotnego liczenia dóbr pośrednich i zaliczania wartości tych dóbr na rzecz dochodu narodowego. Pojęcie produkcji czystej eliminuje podwójne lub wielokrotne liczenie przy ustalaniu dochodu narodowego. Produkcja czysta stanowi odpowiednik dochodu narodowego nie tylko na szczeblu przedsiębiorstw, ale także na szczeblu gałęzi. Prawidłowe stosowanie kategorii produkcji czystej rozszerza zakres rachunku ekonomicznego na szczebel gałęzi i zakładu wytwórczego. Stąd powstaje wielka waga i doniosłość prawidłowości wyliczania produkcji czystej zarówno dla analizy dochodu narodowego, analizy gospodarczej działalności przedsiębiorstw, jak i dla właściwego powiązania systemu finansowego pań-

¹³ Rocznik Statystyczny 1959, s. 57.

stwa z działalnością gospodarczą przedsiębiorstw i gałęzi przemysłowych.

Różnice statystyczne pomiędzy produkcją globalną a produkcją czystą występują jaskrawo w produkcji przemysłu przetwórczego, powiązanego kooperacją pionową, składającą się na wydłużony cykl produkcyjny. Ramy organizacyjne tego wydłużonego cyklu produkcyjnego stanowi zjednoczenie przedsiębiorstw jako zintegrowana gałąź przemysłowa. Różnice pomiędzy produkcją globalną a produkcją czystą występują w sposób charakterystyczny zarówno w zjednoczeniu przedsiębiorstw, jak i w przedsiębiorstwie zbiorowym i wielozakładowym, co przedstawia następujący model ewidencyjny:

Powiązania pomiędzy produkcją globalną a produkcją czystą

Ogniwa produkcyjne	Nakłady materiałowe:		Usługi produkcyjne	Zużycie środków trwałych	Fundusz płac	Akumulacja	Cena fabryczna
	pierwotne	półfabrykaty					
Odlewnia	30	—	1	1	10	3	45
Zestawy kołowe i podwozia	45	40	3	5	35	10	138
Wagony	138	50	4	5	50	12	259
Produkcja globalna gałęziowa	213	90	8	11	95	25	442
Nakłady materiałowe pierwotne	30	90	8	11			139
Półfabrykaty	183						183
Produkcja czysta					95	25	120
Produkt końcowy							259

Przedstawiony model ewidencyjny produkcji gałęzi wyodrębnia trzy wielkości: produkcję globalną gałęzi, stanowiącą sumę produkcji poszczególnych ogniw produkcyjnych (zakładów lub wydziałów produkcyjnych), produkt końcowy gałęzi, będący celem działalności produkcyjnej tej gałęzi, oraz produkcję czystą, stanowiącą wartość dodaną przez gałąź i będącą odpowiednikiem dochodu narodowego wytworzonego przez gałąź. Ta ostatnia wielkość jest miarą efektywności ekonomicznej gałęzi, produkt końcowy jest natomiast wyrazem użyteczności gospodarczej gałęzi.

Różne ujęcia dochodu narodowego jako sumy produkcji czystej przedsiębiorstw

Dochód narodowy jako suma produkcji czystej przedsiębiorstw ma trzy odmienne ujęcia. Dwa ujęcia są związane bezpośrednio z produkcją czystą. Trzecie ujęcie jest oderwane od produkcji czystej. Dochód narodowy powstaje przy przetwarzaniu surowców przy pomocy aparatu produkcyjnego, a więc przy przetwarzaniu przedmiotów pracy przy współdziałaniu środków pracy. Jest to ujęcie produkcyjne. W toku wytwarzania dochodu narodowego i przy jego upływnianiu powstają dochody pierwotne wytwórców: wynagrodzenie za pracę i zysk zakładu wytwórczego. Jest to ujęcie dochodowe. W toku wydatkowania produktu społecznego następuje wtórny podział dochodu narodowego i jego rozszczepienie na dwa fundusze: konsumpcyjny i akumulacyjny. Jest to ujęcie wydatkowe dochodu narodowego, ujęcie oderwane od produkcji czystej.

Te trzy ujęcia dochodu narodowego mogą być przedstawione przy pomocy równań gospodarczych.

Na szczeblu sektora produkcyjnego występuje z jednej strony równość wyników, a z drugiej — trzech wielkości: nakładów rzeczowych, zużycia aparatu produkcyjnego i produkcji czystej. To samo równanie, charakteryzujące wytwarzanie na szczeblu gospodarki narodowej, przedstawia się z jednej strony jako równość wyników, na które składają się: spożycie produkcyjne i nieprodukcyjne, inwestycje brutto i eksport, a z drugiej strony — amortyzacja aparatu produkcyjnego i reprodukcja surowców i materiałów, import oraz dochód narodowy. Jako równanie dochodowe produkcji czystej na szczeblu zakładu wytwórczego i na szczeblu gospodarki narodowej występuje podział tej produkcji na wynagrodzenie za pracę, świadczenia ubezpieczeniowe i akumulację. Wreszcie jako równanie wydatkowe dochodu narodowego występuje z jednej strony równość sumy funduszu płac i ubezpieczeń społecznych, dochodów samodzielnych producentów i funduszy akumulacji, a z drugiej strony — sumy konsumpcji i inwestycji. Dla całości obrazu należy dodać, że konsumpcja ulega podziałowi na konsumpcję indywidualną i zbiorową, ta ostatnia zaś na cywilną i wojskową. Inwestycje ulegają podziałowi na następujące grupy: środki trwałe produkcyjne i nieprodukcyjne, środki obrotowe i rezerwy.

Powiązania pomiędzy poszczególnymi wielkościami produktu społecznego mogą być przedstawione w następujący sposób:

Wielkości pieniężne	Wielkości rzeczowe
Produkcja czysta globalna jako suma produkcji czystej przedsiębiorstw	Wartość dodana globalna jako suma wartości dodanej przedsiębiorstw
Dochód narodowy	Produkcja narodowa
Amortyzacja	Odtworzenie zużycia środków trwałych
Dochód narodowy brutto	Produkcja globalna netto
Upłynnienie środków obrotowych	Nakłady materialne
Dochód narodowy globalny	Produkcja globalna brutto

Produkcja czysta a system podatkowy. Teoria czystego dochodu państwa

Produkcja czysta przedsiębiorstw stanowi źródło, z którego powstają dochody uczestników procesu produkcyjnego: załogi przedsiębiorstwa jako zespołu producentów i przedsiębiorstwa jako podstawowej komórki organizacyjnej, w której przetwarzane i wytwarzane są: produkt pośredni, produkt końcowy i dochód narodowy. Powstaje zagadnienie podziału tej produkcji czystej nie tylko pomiędzy bezpośrednich uczestników procesu produkcyjnego, ale i społeczeństwo. Produkcja czysta jest bowiem również źródłem pokrycia tej części kosztu społecznego produkcji, na którą składają się: koszt funkcjonowania aparatu państwowego i koszt rozwoju gospodarczego. Podział pierwotny produkcji czystej dokonywany jest u źródła jej wytwarzania, tj. w przedsiębiorstwie. Instrumentami tego podziału są płace i ceny płacone za wyroby przedsiębiorstw przy upłynnianiu produkcji. Pierwotne albo podstawowe dochody ulegają redystrybucji, procesowi wtórnego podziału. Wtórny podział ma na celu ostateczny rozdział dochodu narodowego na fundusz konsumpcji i fundusz akumulacji oraz wykorzystanie tych funduszy na zużycie konsumpcyjne i inwestycyjne. Instrumentami wtórnego podziału są podatki i budżet państwowy. W ten sposób występuje powiązanie pomiędzy produkcją czystą a systemem finansów państwa. Powiązanie to wyraża się w mechanizmie odprowadzania części produkcji czystej na rzecz państwa. W zakresie działania tego mechanizmu występują dwie grupy poglądów, z poglądami tymi związane są odmienne teorie podatku jako narzędzia przesuwania siły nabywczej na rzecz budżetu państwa.

Według pierwszej grupy poglądów uspołecznienie środków produkcji likwiduje i czyni zbędną instytucję podatku. Państwo finan-

suje swoje wydatki przez udział w zysku przedsiębiorstw i przez szczególną kategorię finansową, jaką jest podatek obrotowy. Obie te kategorie są jednoznaczne w swoim charakterze ekonomicznym i składają się na czysty dochód państwa¹⁴. Stanowią one tę część produkcji czystej, która odpowiada produktowi przeznaczonemu dla społeczeństwa. Obie te kategorie są podobne do siebie pod względem techniki poboru. Są one ujmowane jako różnica pomiędzy cenami wyrobów a kosztami i kwotami pozostawionymi przedsiębiorstwu. Różnica pomiędzy tymi kategoriami finansowymi występuje w zakresie odprowadzenia zysków przemysłu środków produkcji. W tym przypadku występuje tylko udział państwa w zysku przedsiębiorstw, a nie występuje podatek obrotowy. Konsekwentne stosowanie teorii czystego dochodu państwa doprowadza do postulatu uniwersalizacji podatku obrotowego i obciążenia nim nie tylko produkcji środków spożycia, ale również środków produkcji. Poglądy te prowadzą do reformy obecnego systemu finansowego, idącej w kierunku objęcia podatkiem obrotowym również przemysłu środków produkcji¹⁵. Prawidłową podstawą opodatkowania przy uniwersalizacji podatku obrotowego byłaby produkcja czysta. Należy zaznaczyć, że w państwach kapitalistycznych występuje tendencja reformy podatku obrotowego w tym kierunku, aby podstawą opodatkowania była wartość dodana przedsiębiorstw (value added, valeur ajoutée).

Uniwersalizacja podatku obrotowego wprowadza jedną tylko poważną zmianę w systemie finansowym przedsiębiorstw przemysłowych. Spowoduje mianowicie bardziej równomierny rozrzut akumulacji. Nie usunie jednak istoty niedomagania obecnego systemu finansowego przedsiębiorstw przemysłowych, a przejawiającego się w zakresie funkcji ekonomicznej tego systemu. Uniwersalizacja podatku obrotowego prowadzi przy tym do podwójnego opodatkowania środków produkcji. Środki produkcji są dobrami pośrednimi. Dobra pośrednie są konsumowane produkcyjnie, nie wchodzi w skład dochodu narodowego bieżącego okresu gospodarczego. Podatek obrotowy — nakładany na dobra konsumpcyjne zawierające w swej strukturze kosztów dobra pośrednie — obciąża również i te dobra.

Teoria czystego dochodu państwa związana jest z dwupoziomym systemem cen, w którym ceny środków produkcji są obniżone

¹⁴ *Ekonomia polityczna*, Podręcznik, Warszawa 1959, s. 736 i nast.

¹⁵ J. Lubowicki, *Podatek obrotowy*, „Myśl Gospodarcza” 1957, nr 6.

w stosunku do kosztów produkcji, a ceny środków spożycia są w stosunku do tych kosztów podwyższone. Reforma systemu cen zaopatrzeniowych i inwestycyjnych przeprowadzona w 1960 r. likwiduje ten dwupoziomowy system cen i usuwa podstawę teorii czystego dochodu państwa, wytworzonej i ukształtowanej historycznie.

Teoria systemu podatkowego gospodarki socjalistycznej

Druga grupa poglądów w zakresie mechanizmu odprowadzenia produkcji czystej na rzecz państwa oparta jest na następującym rozumowaniu.

Państwo socjalistyczne przejęło od kapitalizmu narzędzia techniki gospodarowania, jak pieniądz, podatek, kredyt. Wspólną ich cechą jest zdolność przenoszenia i przesuwania siły nabywczej. Zdolność ta w zakresie podatku występuje nawet w gospodarce naturalnej. W gospodarce tej występuje fiskalizacja świadczeń naturalnych w zakresie usług produkcyjnych, przyczyniających się do tworzenia infrastruktury gospodarczej, jak budowa systemu komunikacyjnego w państwie rzymskim i w średniowieczu.

W rozwiniętej gospodarce towarowo-pieniężnej użyteczność podatku jako narzędzia techniki gospodarowania jest tak niewątpliwa, że występuje zagadnienie jego przystosowania nie tylko dla celów polityki fiskalnej, ale również gospodarczej. W państwie socjalistycznym już w pierwszej fazie wykształconego systemu finansowego występują dwa narzędzia fiskalne: udział w zyskach przedsiębiorstw i podatek obrotowy. Jedno i drugie jest podatkiem. Jedno działa na szczeblu pierwotnego podziału dochodu narodowego pomiędzy zakład wytwórczy i państwo przy powstawaniu produkcji czystej. Drugie działa w istocie rzeczy na szczeblu wtórnego podziału dochodu narodowego, a mianowicie w toku nieproduktywnego spożywania dochodu narodowego przez społeczeństwo jako konsumenta.

Dla rozwiązania zagadnienia pełnego pokrycia wydatków budżetu państwa nie wystarczy finansowanie tych wydatków tylko przez jeden podział dochodu narodowego, podział pierwotny; potrzebny jest podział wtórny. Dwa podziały dochodu narodowego wzajemnie się uzupełniają.

Przy doskonaleniu systemu zarządzania i kierowania gospodarką narodową — a ta problematyka występuje w miarę postępu uprzemysłowienia w socjalizmie — powstaje zagadnienie niezanikania podatku, ale jego wysubtelnienia, jako narzędzia transferowego.

Należy do tego jeszcze dodać to, że podatek jako narzędzie finansowe techniki gospodarowania działać może nie tylko skutecznie w zakresie przesuwania siły nabywczej, ale również w zakresie regulowania poziomu dochodów i wielkości wydatków. Działanie to występuje w sposób bezpośredni i pośredni. Działanie bezpośrednie zmienia strukturę dochodów (podatek od zysków, podatek od wynagrodzeń), działanie pośrednie zmienia strukturę wydatków (podatek obrotowy).

Odpowiednio do techniki działania, podatek może występować przy pierwotnym podziale dochodu narodowego i przy wtórnym podziale tego dochodu. W ten sposób dochodzimy do teorii podatków socjalistycznych i do teorii systemu podatkowego działającego jako zespół podatków.

Zadania systemu podatkowego w zakresie podziału produkcji czystej i dochodu narodowego

W gospodarce socjalistycznej podatki ujęte w system podatkowy mają do spełnienia dwa podstawowe zadania finansowe: prawidłowe pokrywanie kosztu funkcjonowania aparatu państwowego i kosztu rozwoju gospodarczego oraz wpływanie na kształtowanie równowagi finansowej tej gospodarki. Rozwiązanie pierwszego zadania prowadzi do postulatu prawidłowego rozrzutu akumulacji i wskutek tego do prawidłowego ukształtowania struktury produkcji czystej przedsiębiorstw, Rozwiązanie drugiego zadania prowadzi do ujmowania podatku jako składnika tworzącego cenę. Obu tych zadań nie można rozwiązać jednym podatkiem, niezbędny jest do tego system podatkowy. Dla rozwiązania pierwszego zadania potrzebne jest obciążenie podatkami produkcji czystej wszystkich przedsiębiorstw. Rozwiązanie drugiego zadania możliwe jest do przeprowadzenia na płaszczyźnie ostatecznego podziału dochodu narodowego następującego przez wydatkowanie dochodów na konsumpcję środków spożycia i przez przetwarzanie akumulacji na inwestycje.

Pierwsze zadanie systemu podatkowego oznacza przeprowadzenie podziału produkcji czystej u źródła tworzenia tej produkcji, w toku powstawania dochodów pierwotnych w przedsiębiorstwie. Drugie zadanie oznacza przeprowadzanie podziału dochodu w toku wydatkowania dochodów na rzecz zakupu dóbr końcowych spożycia nieprodukcyjnego. Przy pierwszym ujęciu opodatkowaniu podlega produkcja czysta przemysłu środków produkcji i przemysłu środków

spożycia, jako dochód aparatu produkcyjnego gospodarki narodowej, przy drugim ujęciu opodatkowaniu podlega dochód narodowy, jako wydatek społeczeństwa. Przy pierwszym ujęciu system podatkowy reguluje strukturę dochodów przemysłu państwowego, przy drugim ujęciu system podatkowy reguluje strukturę wydatków społeczeństwa i wyznacza równowagę finansową gospodarki narodowej. Przy pierwszym ujęciu system podatkowy działa na produkcję czystą bezpośrednią, przy drugim ujęciu system podatkowy wpływa na podział produkcji czystej w sposób pośredni.

Na podstawie powyżej sformułowanego rozumowania możemy wyodrębnić trzy sfery działania systemu podatkowego w gospodarce socjalistycznej w dalszej usprawnionej fazie jej rozwoju. Te sfery działania dotyczą podziału produkcji czystej poszczególnych przedsiębiorstw i produkcji czystej występującej globalnie jako dochód narodowy.

a) Racjonalizacja zasad udziału państwa w zyskach przedsiębiorstw przez przekształcenie tego udziału na normatywny składnik zysku przedsiębiorstwa jako podatek od zysków przemysłowych. Podatek ten przeprowadzi podział zysku na część przypadającą załodze i przedsiębiorstwu oraz na część przypadającą państwu. Podatek ten rozwiąże nie tylko zagadnienie fiskalne, ale również zagadnienie bodźców materialnego zainteresowania w ramach przedsiębiorstwa przemysłowego, wyodrębni zysk prawidłowy od nieprawidłowego, przewłaszczy renty różniczkowe na rzecz państwa i ustabilizuje zasady podziału zysku.

b) Wprowadzenie podatku od środków przedsiębiorstwa, a przede wszystkim od środków trwałych, co rozwiąże dwa zagadnienia: uporządkowanie sprawy odpłatności tych środków i uporządkowanie rozrzutu akumulacji. Sprawa ta wiąże się z zagadnieniem obecnie rozwiązywanym, a mianowicie inwentaryzacją środków trwałych jako podstawą ich jednolitego i racjonalnego oszacowania.

c) Racjonalizacja zasad poboru podatku obrotowego i przetworzenie tego podatku na składnik normatywny, kształtujący cenę, niezależnie od składnika kosztu własnego. W ten sposób podatek obrotowy stanie się nie tylko narzędziem fiskalnym, ale także narzędziem zabiegów antyinflacyjnych oraz narzędziem regulowania rynkowych cen zbytu.

Wywodom uprzednio przytoczonym należy się zaakcentowanie. Podatek nie zanika jeszcze w gospodarce socjalistycznej. Przeciwnie, dla dalszego usprawnienia systemu zarządzania i kierowania tą go-

spodarką niezbędną jest teoretyczna podbudowa zasad działania podatku. Konieczne jest sformułowanie teorii podatku socjalistycznego jako narzędzia finansowego techniki gospodarowania, występującego równoległe z kategorią produkcji czystej. Potrzebny jest dla sprawnego funkcjonowania systemu finansowego państwa i systemu finansowego przedsiębiorstw system podatkowy, stanowiący logiczną i jednolitą koncepcję finansową i ekonomiczną.

Produkcja czysta jako miernik efektywności akumulacji

Produkcja czysta stanowi doniosłe narzędzie pogłębionego rachunku ekonomicznego jako miernik efektywności akumulacji stanowiącej źródło finansowania inwestycji. Może to być osiągnięte przez wprowadzenie dwóch wskaźników: współczynnika efektywności inwestycji i współczynnika majątkowego lub inwestycyjnego albo kapitałochłonności¹⁶.

Efektywność inwestycji jako rzeczowego odpowiednika akumulacji jest mierzona stosunkiem produkcji czystej do nakładów inwestycyjnych, które przyczyniły się do tej produkcji czystej. Odwrotność tego współczynnika stanowi współczynnik majątkowy albo inwestycyjny. Współczynniki te występują w skali indywidualnych przedsięwzięć inwestycyjnych, jak i w skali całości inwestycji w gospodarce narodowej. Współczynniki te mogą być określone jako wielkości przeciętne dla wyznaczania stosunku pomiędzy istniejącym już majątkiem przedsiębiorstwa i majątkiem narodowym a bieżącą produkcją czystą przedsiębiorstw i bieżącym dochodem narodowym oraz jako wielkości graniczne dla wyznaczania stosunku pomiędzy inwestycjami a przyrostem produkcji czystej i przyrostem dochodu narodowego.

Metodologia polskiego planowania gospodarczego posługuje się tymi współczynnikami efektywności akumulacji albo inwestycji oraz współczynnikami inwestycyjnymi; tak samo współczynniki te są przedmiotem rozważań w opracowaniach ekonomicznych. Znaczenie tych współczynników dla metodologii rachunku ekonomicznego polega na tym, że wielkości te kształtują się w sposób charakterystyczny dla poszczególnych stadiów uprzemysłowienia gospodarki narodowej oraz dla poszczególnych gałęzi przemysłowych i sektorów gospodarczych. Należy jednak zaznaczyć, że w polskiej metodologii dotyczącej efektywności akumulacji lub inwestycji i współczynnika

¹⁶ O. Lange, op. cit., s. 286—287.

inwestycyjnego', w odniesieniu do produkcji czystej nie został jeszcze osiągnięty potrzebny dla tego rodzaju obliczeń stopień dokładności i precyzji. Dokładność i precyzja obliczeń związana jest z przebudową systemu cen i z prawidłowym oszacowaniem majątku trwałego przedsiębiorstw.

Niezależnie od trudności wpływających z funkcjonowania systemu cen zaopatrzeniowych i dóbr inwestycyjnych i z wadliwego oszacowania majątku trwałego i jego przyrostów, na ocenę współczynników efektywności akumulacji i inwestycji wpływają następujące okoliczności:

a) Efektywność akumulacji pierwszej fazy uprzemysłowienia krajów rolniczych jest stosunkowo wysoka, na efektywność tę wpływa jednak w pewnym stopniu zachowywanie amortyzacji na rzecz akumulacji netto, co może być dodatkowo zaciemnione nieprawidłowo działającym systemem cen.

b) Efektywność rzeczywista jest mniejsza od planowanej na skutek wydłużania cykli inwestycyjnych i marnotrawstwa inwestycyjnego oraz niepełnego wykorzystania wytworzonych mocy produkcyjnych. Zjawisko to, występujące w Polsce w okresie 1950—1955 i w latach następnych, może wpłynąć w latach najbliższych na względną poprawę efektywności akumulacji, a to na skutek wysokiej granicznej efektywności inwestycji przeznaczonych na wykończenie mocy produkcyjnych w budowie oraz na skutek wzrostu stopnia wykorzystania mocy produkcyjnych wprowadzonych do użytkowania. Powinno to doprowadzić do zlikwidowania — występującego obecnie niekiedy w niektórych gałęziach przemysłowych — objawu względnego przeinwestowania.

Produkcja czysta jako narzędzie usprawnienia rachunkowości narodowej, systemu finansowego oraz systemu zarządzania i kierowania gospodarką narodową

Znaczenie produkcji czystej jako kategorii ekonomicznej systemu finansowego, jako narzędzia analizy ekonomicznej, jako kategorii planowania gospodarczego jest doniosłe. Związanie systemu finansowego z tą kategorią ekonomiczną usprawni mechanizm podziału dochodu narodowego, zaostrzy i usprawni kontrolę procesów gospodarowania, a w szczególności procesów inwestycyjnych, wprowadzi nowy dokładny miernik wydajności pracy. Operowanie produkcją czystą oznacza stosowanie stałej i ciągłej korelacji ekonomicznej

pomiędzy kosztami rzeczowymi, kosztami osobowymi, akumulacją i cenami i to na trzech szczeblach gospodarowania: przedsiębiorstwa, gałęzi i gospodarki narodowej.

Kategoria produkcji czystej eliminuje podwójne albo wielokrotne liczenie w zakresie wyników produkcji, co wprowadza porządek do rachunkowości narodowej i do systemu finansów gospodarki narodowej.

Produkcja czysta jest narzędziem pogłębienia rachunku ekonomicznego i rozciągnięcia go nie tylko na szczebel gospodarki narodowej, ale i na szczebel przedsiębiorstwa i gałęzi. Rachunek ekonomiczny przestaje być jednostopniowy i staje się przez to wielostopniowy. Produkcja globalna jest tylko częścią prawdy, produkcja czysta jest natomiast pełną prawdą o dochodzie narodowym. Produkcja czysta określa w sposób precyzyjny i wyraźny odpowiedzialność załogi przedsiębiorstwa za tworzenie dochodu narodowego. Ujęcie tej odpowiedzialności przez prawidłowy miernik ekonomiczny stanowi podstawowy warunek sprawnego funkcjonowania systemu zarządzania i kierowania gospodarką socjalistyczną.